

# NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXVII. évf

2023

1. szám

## TARTALOM

### Tanulmányok

KOZMA ELIZ-TIMEA, A Verne-féle hagyomány sikertörténeteinek átirata Jókai <i>A jövő század regényében</i> .....	5
SÁRAI SZABÓ KATALIN, Veres Pálné Beniczky Hermin és Teleki Sándorné Teleki Jozefina szerepe a magyarországi nőnevelésben és a női hálózat(ok) kialakításában.....	27

### Műhely

BERECZ ÁGNES, Szemelvények a Teleki és a Ráday család levélváltásaiból a 18. században ...	45
RATZKY RITA, Petőfi Sándor és Szendrey Júlia.....	53
NAGY L. JÁNOS, A szemiotikai textológiaiáról és a tanárképzésről.....	61

### Szemle

MAGYAR ZOLTÁN, Moldvai csángó mondakatalógus I. A mondák típusai; II. Index, konkordancia, tanulmányok ( <i>Péntek János</i> ).....	71
LAJOS KATALIN – PIEDNER JUDIT (szerk.), Zsuzsa könyve. Tanulmányok Tapodi Zsuzsa születésnapjára ( <i>Hajdó-Khell Noémi</i> ).....	74
DÁNÉ SZILÁRD (szerk.) Anyanyelv és lelkiismeret. A magyar nyelv és irodalmi olimpia ötvenéves jubileumának emlékkönyve ( <i>Magyar Ágnes</i> ).....	79
AYHAN GÖKHAN (szerk.) – IGYIC, Felhőpárna. Versek innen és túl ( <i>Bereczky Szende</i> ).....	82

### Aktuális

S. VARGA PÁL, Mit kutat a Petőfi-kutatás?.....	85
SZIKSZAI MÁRIA, Laudáció – Péntek János Széchenyi-díjas.....	87
BALÁZS IMRE JÓZSEF, Gábor Csilla laudációja.....	91

### In memoriam

T. SZABÓ LEVENTE, Kozma Dezső (1935–2023) halálára.....	93
EGYED EMESE, Búcsú Kozma Dezső irodalomtörténészről, kollégánktól.....	95

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST  
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

# STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXVII

2023

Nr. 1

## S U M A R

### Studii

ELIZ-TIMEA KOZMA, Reformularea moștenirii literare a lui Jules Verne în romanul lui Jókai: <i>A jövő század regénye</i> (Romanul secolului viitor) .....	5
KATALIN SÁRAI SZABÓ, Rolul Herminei Beniczky (Pálné Veres) și al Jozefinei Teleki (Sándorné Teleki) în educația femeilor din Ungaria .....	27

### Atelier

ÁGNES BEREZCZ, Note din corespondența familiilor Teleki și Ráday în secolul al 18-lea .....	45
RITA RATZKY, Sándor Petőfi și Júlia Szendrey .....	53
JÁNOS NAGY L., Despre textologia semiotică și despre formarea profesorilor .....	61

### Recenzii

ZOLTÁN MAGYAR, Moldvai csángó mondakatalógus I. A mondák típusai; II. Index, konkordancia, tanulmányok (Catalogul legendelor ceangăilor din Moldova. I. Tipologia legendelor; II. Index, concordanțe, studii) ( <i>János Péntek</i> ) .....	71
KATALIN LAJOS – JUDIT PIELDNER (red.), Zsuzsa könyve. Tanulmányok Tapodi Zsuzsa születésnapjára (Cartea Zsuzsei. Lucrări în onoarea zilei de naștere a Zsuzsei Tapodi) ( <i>Noémi Hajdó-Khell</i> ) .....	74
SZILÁRD DÁNÉ (red.), Anyanyelv és lelkiismeret. A magyar nyelv és irodalmi olimpia ötvenéves jubileumának emlékkönyve (Limbă maternă și conștiință. Cartea comemorativă a jubileului de cincizeci de ani al Olimpiadei de Limbă și Literatură Maghiară) ( <i>Ágnes Magyary</i> ) .....	79
GÖKHAN AYHAN (red.) – IGYIC, Felhőpárna. Versek innen és túl (Pernă de nori. Poezii de aici și de dincolo) ( <i>Szende Bereczky</i> ) .....	82

### Actual

PÁL S. VARGA, Ce anume studiază cercetarea Petőfi? .....	85
MÁRIA SZIKSZAI, Laudatio – János Péntek, distins cu premiul Széchenyi .....	87
IMRE JÓZSEF BALÁZS, Laudatio în onoarea lui Csilla Gábor .....	91

### In memoriam

LEVENTE T. SZABÓ, In memoriam Dezső Kozma (1935–2023) .....	93
EMESE EGYED, Rămas bun colegului nostru Dezső Kozma, istoric literar .....	95

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI  
Calea 13 Septembrie nr. 13

# JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

LXVII

2023

Nr. 1

## C O N T E N T S

### Studies

ELIZ-TIMEA KOZMA, Reframing the Heritage of Jules Verne in Jókai's novel: <i>A jövő század regénye</i> (The Novel of the Next Century).....	5
KATALIN SÁRAI SZABÓ, The Role of Hermin Beniczky (Pálné Veres) and Jozefina Teleki (Sándorné Teleki) in the Education of Women in Hungary .....	27

### Workshop

ÁGNES BEREZCZ, Excerpts from the Correspondence of the Teleki and Ráday Families in the 18th Century.....	45
RITA RATZKY, Sándor Petőfi and Júlia Szendrey .....	53
JÁNOS NAGY L., On Semiotic Textology and Teachers' Training.....	61

### Book Reviews

ZOLTÁN MAGYAR, Moldvai csángó mondanakalógus I. A mondák típusai; II. Index, konkordancia, tanulmányok (Catalogue of Moldavian Csángó Legends. I. Typology; II. Index, Concordances, Studies) ( <i>János Péntek</i> ).....	71
KATALIN LAJOS – JUDIT PIELDNER (eds.), Zsuzsa könyve. Tanulmányok Tapodi Zsuzsa születésnapjára (The Book of Zsuzsa. Studies Celebrating Zsuzsa Tapodi's Birthday) ( <i>Noémi Hajdó-Khell</i> ).....	74
SZILÁRD DÁNÉ (ed.), Anyanyelv és lelkiismeret. A magyar nyelv és irodalmi olimpia ötvenéves jubileumának emlékkönyve (Mother tongue and Conscience. Commemorative Book of the Fifty-year Jubilee of the Hungarian Language and Literature Olympics) ( <i>Ágnes Magyary</i> )...	79
GÖKHAN AYHAN (ed.) – IGYIC, Felhőpárna. Versek innen és túl (Cloud Cushion. Poems from Here and Beyond) ( <i>Szende Bereczky</i> ).....	82

### Actualities

PÁL S. VARGA, What Does the Petőfi Research Study?.....	85
MÁRIA SZIKSZAI, Laudatio – János Péntek, Awarded the Széchenyi Award .....	87
IMRE JÓZSEF BALÁZS, Laudatio Honouring Csilla Gábor.....	91

### In memoriam

LEVENTE T. SZABÓ, In memoriam Dezső Kozma (1935–2023).....	93
EMESE EGYED, Farewell to Our Colleague Dezső Kozma, Literary Historian.....	95

THE PUBLISHING HOUSE OF THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST  
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

## MŰHELY

BERECZ ÁGNES

SZEMELVÉNYEK A TELEKI ÉS A RÁDAY CSALÁD  
LEVÉLVÁLTÁSAIBÓL A 18. SZÁZADBAN**Kulcsszók:** művelődéstörténet; nyelvtörténet; családi levelezés; Teleki család; Ráday család.

A Teleki és a Ráday családok szívélyes és szoros kapcsolata nem ismeretlen a korszak kutatói előtt. A kapcsolat Ráday Eszter és Teleki László 1732-ben történt házasságkötésével jött létre, és nemzedékeken át végig fennmaradt, egyúttal ez a házasság alapozta meg a Telekiek későbbi magyarországi megtelepedését. E családból baráti szövetséggé is formálódott viszonyrendszer természetesen nem az összes Telekire és Rádayra terjedt ki, de erősen hozzájárult ahhoz, hogy a familiáris háló kulturális és politikai téren is összekapcsolja az erdélyi és magyarországi részeket.

Áttekintve a vonatkozó publikációkat, feltűnik, hogy elsősorban Teleki Józsefre – Ráday Gedeon unokaöccsére – irányult a figyelem. F. Csanak Dóra 1987-ben megjelentette külföldi tanulmányútjának naplóját, továbbá önálló monográfiát is szentelt személyének (1983). Ráday Eszter könyvtárának rekonstruálásával Csikós Júlia alapvető katalógusa (2013) nyomán szintén több kutató foglalkozott – a könyvtár Gernyeszegről legnagyobbbrészt az Erdélyi Múzeum Könyvtárába és a Református Székely Mikó Kollégiumba került, de egyes példányok azonosíthatóak Szegeden és Esztergomban is. A Ráday Gedeonra vonatkozó könyvtörténeti publikációk is kiemelik az egyes kötetek beszerzésére, kölcsönzésére vonatkozó adalékokat, amelyek közül több éppen Teleki Józsefre, vagy más erdélyi tudósra, Bod Péterre, Aranka Györgyre vonatkozik.

Ráday Gedeonné Szentpéteri Katalin levelezésének kiadása vezetett arra a felismerésre, hogy nemcsak a Telekiekkel való rokonságba kerülés indukálta a Ráday család erdélyi kötődését: Szentpéteri Katalin nővére, Szentpéteri Erzsébet czegei Wass György felesége lett, és a testvérek egész életen át tartó intenzív levélváltásához a férjek, a gyermekek is csatlakoztak (ugyanúgy, mint a Teleki család esetében). Adott tehát egy helyzet: az eredetileg semmilyen erdélyi kötődéssel nem rendelkező magyar protestáns nemesi Ráday család fókusza kitágult az erdélyi atyafiság révén, másrészt az érintett Teleki- és Wass család e kapcsolat révén familiáris rálátást kapott a magyarországi állapotokra. Azonban mindazok a kutatások és publikációk, amelyek valamilyen formában ezzel a szállal foglalkoztak,

csak egyes kiragadott elemeket és viszonyrendszereket érintettek: Ráday Eszternél a könyvek azonosítása és sorsa; Teleki Józsefnél Ráday Gedeon mentori szerepe került előtérbe (irodalomajánlás); Ráday Gedeonnál pedig Segesváry Viktor monográfiája (1992) tárta fel az erdélyi könyvbeszerzéseket. Ez utóbbiak rávilágítanak a Teleki-rokonság szerepére: Teleki László ajánlhatta be Ráday Gedeonhoz sógornőjét, Teleki Józsefné Bethlen Katát és az ő tudós lelkészét, Bod Pétert; és az 1750-es, 1760-as évek folyamán az általuk mozgósított kapcsolati háló révén gyarapodott a péceli könyvtár az erdélyi edíciókkal. Az említett és az *Irodalom*-ban tételesen felsorolt irodalomtörténeti publikációk lényeges tényadatokat rögzítettek és építettek be művelődéstörténeti tudásanyagunkba, a száraz tényanyagok mögött rejlő hátteret, a mindennapok valóságát azonban nem tárják fel.

Erről a rétegről a családi levelezés ad képet: az építkezések, tanulmányi vagy hivatalos utazások, gazdasági és jogi ügyintézkedések, könyv- és műtárgybeszerzések mellett a kisebb-nagyobb örömökről és bosszúságokról, betegségekről, gyászról, társasági és művészeti pletykákról is tudósítanak. Az utazások gyakorlati nehézségei, családi és baráti találkozások szervezése, fürdőzések, háztartási eszközök, textilneműk, ékszerek beszerzése is említésre került. Így a főként a családfők által képviselt közéleti, egyházi és/vagy tudományos aktivitás, illetve az asszonyok leveleiben megjelenő, elsősorban a családra és a lakókörnyezetre fókuszáló közlések kiegészítik egymást. Az évtizedeket átívelő levelezésből felvázolható bázison lehet az olykor több határon átnyúló és nemcsak családtagokat felölelő kapcsolatrendszert felvázolnunk – és természetesen a már ismert fontos tényeket is elhelyeznünk.

E holisztikus szemlélet igazolására hozom fel azt a példát, hogy a témában megjelent publikációkban rendre előfordul az az állítás, hogy a Ráday és Teleki család tagjai sűrűn meglátogatták egymást Erdélyben, illetve Magyarországon. Az eddig feldolgozott levelezési anyagból azonban az derül ki, hogy 1749–1792 között mindössze öt erdélyi utazás adatolható a Ráday család részéről, kettő a Teleki család részéről, egy pedig a Wass család részéről; mindegyik az 1750-es, 60-as években. (A hetvenes évektől kezdve a Teleki család sziráki, pesti, gyömrői jelenléte miatt ezek az utazások kevésbé relevánsak.) Természetesen lehetett több, a levelezésben nem említett vagy fenn nem maradt utazás, de a nagyságrendet ez nem befolyásolja: évenkénti személyes látogatások nem történtek. Olykor igen nevezetes alkalmakon nem vettek részt: például 1764-ben a Ráday család nem utazott el Teleki Lászlóné Ráday Eszter temetésére (RL C64/9. 250.); 1778-ban nem voltak ott Thoroczky Zsigmondné Teleki Eszter temetésén (RL C64/9. 264.), 1779-ben Teleki József nem vett részt Ráday Gedeonné és 1793-ban Ráday Gedeon végtisztességén (RL C64/8. 2544.; 2553.). Az akadályt leginkább a még gyakori pestisjárványok, egyes családtagok egészségi állapota, az asszonyok várandóssága és a rossz utakon való hosszadalmas és fárasztó utazás ténye jelentette. Ellenpéldaként említhető, hogy 1762-ben a Ráday család részt vett Teleki József erdélyi lakodalmán, ahová Teleki Klára így invitálta Ráday Gedeont: „*én ugyan szívesen várom hogy láthassam, és francziául egy pár Minuetre el híhassam*” (RL C64/8. 2557.). Vagy például 1764/65

fordulóján Szentpéteri Katalin hetekig időzött a Bécsben élő Thoroczky Zsigmondné Teleki Eszter mellett, aki nehéznek ígérkező szülése miatt kérte, hogy legyen vele (RL C64/8. 2354.).

A kutatás jelen fázisában Ráday Gedeon és felesége missilis anyagának (RL C/64–8 és C/64–9) feldolgozását végeztem el a budapesti Ráday Levéltár anyagából, és folyamatban van valamennyi Ráday–Teleki családtag levélváltásának átnézése. Természetesen a Ráday Levéltár anyaga nem tartalmazza a kiküldött leveleket; szükséges lesz a magyarországi és erdélyi levéltárak anyagának számbavétele. Rádayné Szentpéteri Katalin esetében, aki rengeteg levelet kapott nővérétől, Wassné Szentpéteri Erzsébettől – férje pedig Wass Györggyel állt rendszeres levélkapcsolatban – ez már megtörtént, sajnos negatív eredménnyel: a czegei Wass-levéltár anyaga nagyrészt fennmaradt (W. Kovács András, 2006), de éppen Wass György ágának korának anyaga veszett el az idők folyamán.

Jelen közleményemben olyan szemelvényeket közlök Ráday Gedeon és felesége levelezéséből, amelyek az eddig ismertekhez képest új információkat jelentenek.

A fiatalon elhunyt Teleki Pált, Teleki László és Ráday Eszter fiát úgy jellemzi a szakirodalom (vö. F. Csanak Dóra 1983., Egyed Emese 2014), hogy nagy reményekkel indult pályáján, szülei őt iskoláztatták először külföldön; ám adósságokat csinált, züllött életmódot folytatott, majd zsoldoskatonának szegődött és zavaros körülmények között elhunyt – F. Csanak Dóra szerint éhen halt. Esete öccse, Teleki József életét is meghatározta: emiatt vonakodtak őt külföldre engedni a szülei, s emiatt tartották a szokásosnál erősebb kontroll alatt. Teleki Pál pályája minden bizonnyal kisiklott valahol, bár a „züllés” megítélésében nem árt az óvatosság: a Teleki szülők nehezen fogadták el, hogy a nyugat-európai megélhetés nagyságrendekkel többbe kerül; és igen szigorú erkölcsi elveik a kártyát és a borozást sem tolerálták. Teleki Pál egyértelműen nem a tudományok, hanem a hadi karrier felé orientálódott, egyes források szerint őrnagyi rangot ért el; mindezek fényében a hirtelen éhenhalás nehezen elképzelhető végnek tűnik. – Szentpéteri Erzsébet leánya, Wass Éva 1756. áprilisában kelt, nagynénjéhez írt levele dönti el a kérdést és tisztázza a homályos halálesetet: *„nem tudom hogy ha hallották-e kedves Néném Asszonyék szegény gróf Teleki Pál úrfi halálát, ki is Prussiában véletlen halállal holt meg, mivel azt mondják, hogy az szállása hideg lévén, kovács szenet (apró kocszot; B.Á.) vitetett be és úgy fült meg; azolta az grófné (anyja, Ráday Eszter; B.Á.) fekszik”* (RL C64/9. 333).

A család egyik legkarakteresebb képviselőjéről, Teleki Józsefről többen írtak már. F. Csanak Dóra alapos monográfiája, tanulmányútjának forráskiadása számba vette valamennyi forrást, így a Ráday Levéltárban őrzött anyagot is. Ennek ellenére nagyon sok eddig ismeretlen és érdekes adalékot tartalmaznak a levelek. Nemcsak könyvügyekben állt intenzív kapcsolatban Ráday Gedeonnal – még nagyon fiatalon több külföldi tudományos mű beszerzését kérte tőle, s utána ezek bonyodalmas Erdélybe szállítását is meg kellett szervezni (debreceni ismerősök vették át a könyveket, majd megbízható debreceni kereskedők vitték tovább Szebenig). A levelezésben említett

könyvek beazonosítása, számba vétele F. Csanak Dóra munkájával megtörtént, azonban a könyvüggyel párhuzamosan és hosszú évekre kiterjedően Teleki József fáradozott különleges, ritka érmek felkutatásán Ráday Gedeon gyűjteménye számára. Mivel ez az éremgyűjtemény nem maradt fenn, különösen fontosak az erre vonatkozó adalékok. 1753 februárjában írja Ráday Gedeonnak: „*kedves bátyám uram régi római görög vagy egyéb megtartásra méltó pénzek iránt való parancsolatját is vettem [...], melynek megszerzésében [...] minden tehetségeimmel fogok igyekezni [...] írtam Borsai uramnak, a Zalaknai dominium gondviselőjének, hogy ha csak léssen módja ő kegyelmének benne szerezzen, és küldje meg nekem, gondolom is hogy ott leginkább nem csal meg a reménység, mivel ugyan Borsai uram sokat szerzett volt, és adott is az enyedi collegiumi Bibliothecájának*” (RL C64/8. 2513.). Júniusban örömmel jelenti, hogy: „*már kaptam egynéhányat, de azok között nevezetesen vagyon egy mely is méltó a megtartásra az ő nagy régiségéért, mivel még a Nagy Sándor apjái Philippusé volt, az görög reá metszett betűk még igen jól látszanak rajta, mint egy német forint akkora nagy, tiszta ezüst, ezek mellé még többeket is fogok szerezni ha lehet*” (RL C64/8. 2514.). 1757. január-márciusa között Bruckenthal Sámuel kormányzósági titkár, a szászok képviselője könyvtár- és éremgyűjteményének eladósorba kerüléséről tájékoztatja Ráday Gedeont, katalógust is küldene, de kiderült, hogy az még nincs (RL C64/8. 2522–23.).

Az 1759–61 közötti években került sor Teleki József külföldi tanulmányújtjára, erről a rendelkezésre álló szakirodalomban minden levelezési adalék megtalálható. – 1768 januárjában Marosvásárhelyről egy megdöbbentő hírrel, a Dujardin-perben való érintettséggel lepte meg nagybátyját. A Rádayakra, Telekiekre vonatkozó irodalomban ez eddig ismeretlen adat, és Jankovics József *Bethlenek, Vayak, Dujardinok...* című, igen alapos tanulmánya sem kapcsolja őket össze a perrel. A Dujardin család tagjai Dujardin János Ferenc francia császári ezredes leszármazottaiként kerültek Magyarországra, 1715-től a honosságot és nemességet nyert külföldiek közé tartoztak *nagyszekeresi* előnévvel. Erdélyi águk különösen tragikus, önsorsrontó, családi erőszakkal terhelt életutakat élt kezdettől fogva. Bethlen Ilona és Dujardin Ferenc fia, Dujardin György gyulatelki rémtettei 1765-ben vezettek odáig, hogy felesége, Jábróczky Katalin feljelentése nyomán letartóztatták. Hosszú bűnlajstroma jobbágyai szadista kínzásait és meggyilkolását részletezi, legalább tizennégy esetben. Az általában lopással gyanúsított embereket hosszasan kínozza a saját malmában (hogy a zúgás elnyomja a jajgatásokat), leláncolva tartva és végül agyonverve vagy lefejezve őket. Dujardint a környezete „nagy hazug”-nak tartotta, aki örültséggel határos fikciókat és konfabulációkat adott elő összeesküvésekről, tolvajokról, saját életének veszélyben forgásáról; miközben igen jó gazda és borász volt, hat gyermek édesapja. A feleség azért tette meg feljelentését, mert a jobbágyok folyamatos mézszárlása már a munkások eltűnésével fenyegetett a családi birtokon. Az ezt követő hosszas vizsgálat során Dujardin háziőrizetből a szamosújvári, majd a marosvásárhelyi börtönbe került, miközben bizonyított nemi erőszakkal, paráznasággal is bővült a bűnlajstrom. Elmeszakértői vizsgálatot rendeltek el, és Mátyus István szakvéleménye

megerősítette azt a kettősséget, hogy bár tévképzetei (üldözési mánia) megállapíthatóak, ugyanakkor nem eszelős, cselekedeteinek tudatában van. – Ezen a ponton, 1768-ban számolt be Teleki József a további fejleményekről: „[...] kívántam [...] *Bátyám uramnak egy ide való újsággal kedveskedni: [...] állván bé [...] a Királyi Táblánál való hivatalomban a fiscus causái között [...] legelső vala a B. Dujardiné, kit a Director sok kegyetlenségéért, gyilkosságaiért, paráznaságaiért [...] ide [...] evocáltatott [...]. Ez az ember kétség kívül hogy a maga fatumát eludálja azt adta a Director actiójára feleletül, hogy azon jobbágyok, akiket ő iszonyú veretése által megölettetett és a maga házánál szörnyűképpen kínoztatott, a Rebellisek pártjára hajló [...] emberek voltak, és hogy ő azért fogatott most el [...] hogy a Rebellió ki ne tudójék. Mely erős mentségét hogy meg erősíthessen, egy Rebelliót álmodott [...] melynek feje G. Lázár János úr ő excellenciája, secundánsai minden reformátusok ugyan, de nevezetesen G. Bethlen Pál úr [...] B. Szilágyi és B. Szentkereszti. Az úr *Bátyám uram* (Ráday Gedeon) is [...] nem maradott ki a listából, mert azt mondja, [...] hogy *Bátyám uram* circiter anno 1756dik esztendőben járt Erdélyben és [...] *Bátyám uram* akkor a Borussiai király követe volt az itt való reformátusokhoz; ő G. Wass György urat, mint jó barátját gyakran intette is, hogy az úrral, *Bátyám urammal* ne társalkodjék. [...] Ezen eszelősségre mutató költeményeit kacagni kellett volna talán ugyan inkább, mint fel venni és megcáfolni, mindazonáltal [...] illendőnek tartottam [...] egy Protestatiót beadni és adtam is be, annyival is inkább, hogy jóllehet ily rendeletlen hazugságai elméje háborodására bizonyosan mutatni látszanak, [...] medicus által megvizsgáltván az is úgy találta, s következképpen *Felséges Asszonyunk* is úgy resolvált, hogy mint eszes ember pereltessék.” – Azaz, Dujardin az erdélyi és magyar református nemesség elitjét vádolta meg azzal, hogy idegen uralkodókkal szövetkezve kívánják felszámolni a katolikus vallást Erdélyben. Ráday Gedeon nem vette félvállról a vádat; a Ráday Levéltárban fennmaradt egy fogalmazványa az al- és főkancellárokhöz intézve, amelyben ártatlanságát bizonyítja és közbenjárásukat kéri személye tisztázására Mária Teréziánál (RL C64/8. 3261.). Dujardin pere egészen 1771-ig húzódott, a formálódó ítélet nem egyszerű, hanem különösen kegyetlen és megszegyenítő kivégzést mért volna rá. Azonban március 30-án Borbála nevű leánya mérget vitt neki, és öngyilkosságra beszélte rá a család maradék becsületének megőrzése érdekében.*

E drámai epizód után egy tudományos érdekesség következik. Az ismert tény volt eddig is, hogy Cornides Dániel, aki az 1770-es években Teleki József tudós titkára volt, egész életében élénk szakmai – levelező – kapcsolatban állt tudóstársaival, főképp a történészekkel, így Pray Györggyel. 1770-ben került elő a később Pray-kódexnek nevezett kötetből az első magyar nyelvű szövegemlék, a *Halotti Beszéd és Könyörgés*, amelynek olvasata, értelmezése lázban tartotta a nyelvészeket és történészeket. Pray Györgyön és Cornidesen kívül Sajnovics János, Koller József, Gyarmathi Sámuel kapcsolódott be az exegetikai eszmecserebe. De, mint Teleki József 1771. július 11-én kelt leveléből (RL C64/8. 2539.) kitűnik, ő maga és Ráday Gedeon is csatlakozott a diskurzushoz. (Cornides Dániel és Ráday Gedeon könyv-



és műtárgybeszerzési ügyekben szintén együttműködtek a 70-es és 80-as években.) „*A Cornides uramnak küldött magyar fragmentumokat én [...] psalmusnak magyarázom s' a Cornides uram is úgy magyarázta anélkül hogy tudtuk volna egymás opinióját. [...] Mennyi milosthen ezt én is phrasisnak gondoltam mindgyárt, nem lévén jártas abban a szent nyelvben nem tudhatom hogy adhatnék legjobb terminatiót a milosthennek, azt sem a Mennyi Coelestemet tégyene é vagy pronomen interrogativum quantum. Hadlava choltat ezt én magyarázni nem merem. Cornides úr talán bátrabb lesz, mert az ilyenekben megvallom poltronább vagyok ő kegyelménél. Példának okáért a ge-t mind a két helyen én is szeretném geneseosnak tartani s ő kegyelme híre nélkül is annak próbálgattam tenni, de alig merem csak ki is mondani, ő kegyelme pedig mégis vagdalkozni kész volna mellette hogy az közönséges én pedig ezen praedikázió auctoráról oly formán gondolkozom hogy Liptó vagy Árva vármegyei magyar lehetett. [...] PS Juta egy magyarázat eszembe, azután nézem az úr bátyám uram observatióját arra a fragmentumra, hát éppen az hadlava choltat. Azt tartom, hogy hadlava-nak az első syllabája hal elmaradott, az v helyett pedig n kellett volna, és így halhatatlanná voltak teremtve leszesz belőle mert ebben a szóban choltat azt tartom, hogy a ch kettős v, vagy w volt.*”

Összegzésként elmondható, hogy a missilis anyag célzott átolvasása számos még ismeretlen, közöletlen adatot is felszínre hoz, amelyek bővítik, kiegészítik, tisztázzák vagy új megvilágításba helyezik az ismert tényeket. A Ráday–Teleki családi kapcsolatra vonatkozó levéltári források teljeskörű számbavétele és feltárása reményem szerint a legtágabban értelmezett kulturális hatások, kölcsönhatások, kapcsolatok, közvetítések bemutatását szolgálja.

#### IRODALOM

- Berecz Ágnes 2016. „*Semmi újságot írni nem tudok*”. Ráday Gedeonné Szentpéteri Katalin levelezése, Ráday Gyűjtemény, Budapest. (kritikai kiadásban: <https://deba.unideb.hu/deba/raday/>)
- Constantinovitsné Vladár Zsuzsa 2019. *A Halotti beszéd korai közlései és a kortárs nyelvtudomány* = Bartók Zsófia Ágnes – Horváth Balázs (szerk.): *Írások a Pray-kódexről*, (Műhelytanulmányok 5.) Argumentum Kiadó – ELTE Vallástudományi Központ – Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest. 129–141.
- Csanak Dóra, F. 1983. *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csanak Dóra, F. 1987. *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. Teleki József utazásai 1759–1761*. (Régi Magyar Próza Emlékek 7.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csikós Júlia 2013. *Ráday Eszter könyvtára*. Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve 2012–2013, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 443–474.
- Demeter Zsuzsa 2011. *Kovácsnai Sándor levele id. Ráday Gedeonhoz és a Porábúl meg-éledett Főnixhez fűzött kommentárrészlet*. Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 2011. 244–258.
- Egyed Emese 2014. *Apák és fiúk a széki gróf Teleki családban 1700-1841*. = Biró Annamária – Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*. Partium Kiadó – reciti, Nagyvárád – Budapest. 79–95.

- Horváth Mária, M. 2018. *Ráday Eszter és Ráday Pál könyvei Esztergomban és Szegeden*. Magyar Könyvszemle 2018/1. 80–82.
- Jancsó Elemér 1960. *Adatok az erdélyi felvilágosodás történetéhez. Id. Ráday Gedeon levele Kovásznai Sándorhoz*. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, 1960, 3–4. sz. 370–375.
- Jankovics József 2013. *Bethlenek, Vayak, Dujardinok – Vay Erzsébet életének tükrében*. = Mercs István (szerk.): *Kuruc(kodó) irodalom. Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról*. (Modus Hodiernus 6.) Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza. 87–196.
- Kiss Áron 1876. *Kovácsnai Sándor három levele b. Ráday Gedeonhoz Gyöngyösi István munkáiról*. Figyelő, 1876, I. sz. 366–374.
- Kiss Áron 1882. *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben*. Magyar Könyvszemle 7 évf., 1882. 257–263.
- Kocziány László 1970: *Id. Ráday Gedeon Kovásznai Sándornak Marosvásárhelyre*. = Kocziány László (bev., s.a.r.): *Az ész igaz útján*. Kriterion, Bukarest. 190–194.
- Kovács András, W.–Valentiny Antal 2006. *A Wass család cegei levéltára*. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3) Kolozsvár.
- Ladányi Sándor 1973. *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. Acta Historiae Litterarum Hungaricum, XIII., 1973. 159–171.
- Ladányi Sándor 1975. *Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáiról. Zilahi Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787–1792)*. Irodalomtörténeti Közlemények LXXIX. évf., 1975. 482–498.
- Segesváry Viktor 1992. *A Ráday Könyvtár 18. századi története*. Ráday Gyűjtemény, Budapest.
- Szabó Ágnes 2002. *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve X. Ráday Gyűjtemény, Budapest. 207–218.*

NOTE DIN CORESPONDENȚA FAMILIILOR TELEKI ȘI RÁDAY  
ÎN SECOLUL AL 18-LEA

(Rezumat)

Legătura dintre familiile Teleki și Ráday a început prin căsătoria dintre Eszter Ráday și László Teleki în 1732, această căsătorie punând bazele stabilirii ulterioare a familiei Teleki în Ungaria. Rețeaua familială simbolizează o strânsă legătură între Transilvania și Ungaria, atât din punct de vedere cultural, cât și politic. Studiile de istorie literară de până acum au consemnat câteva date esențiale despre această legătură, însă acestea nu au fost prezentate încă în contextul și în realitatea vieții de zi cu zi. Corespondența de familie oferă o idee despre aceste legături, oferindu-ne multe informații inedite în acest sens. În faza actuală a cercetării, am prelucrat o parte a corespondenței dintre Gedeon Ráday și soția sa (RL C/64–8 și C/64–9), aflate în Arhivele Ráday din Budapesta, și este în curs de prelucrare corespondența dintre toți membrii familiei Ráday–Teleki. Fragmentele prezentate clarifică împrejurările morții lui Pál Teleki; ele oferă de asemenea informații noi privind mărirea colecției de medalii a lui Gedeon Ráday (între timp pierdută). Una dintre scrisorile lui József Teleki din 1768 dezvăluie că György Dujardin l-a acuzat și pe Gedeon Ráday în procesul Dujardin (declarația explicativă a lui Gedeon Ráday către cancelarie a supraviețuit, de asemenea). În cele din urmă, o scrisoare din 1771 dovedește că József Teleki și Gedeon Ráday s-au alăturat, prin mijlocirea lui Dániel Cornides, discuției privind citirea și interpretarea corectă a textului *Halotti Beszéd és Könyörgés* (Discurs funebru și Rugăciune), primul text scris în limba maghiară, descoperit și publicat în 1770.

**Cuvinte-cheie:** familia Ráday, familia Teleki, corespondență, György Dujardin, primul text scris în maghiară.

EXCERPTS FROM THE CORRESPONDENCE OF THE TELEKI AND RÁDAY FAMILIES  
IN THE 18TH CENTURY

(Abstract)

The connection between the Teleki and Ráday families began with the marriage of Eszter Ráday and László Teleki in 1732, this marriage laying the foundations for the subsequent settlement of the Teleki family in Hungary. The family network symbolizes a close connection between Transylvania and Hungary, both culturally and politically. Studies of literary history so far have recorded some essential facts about this relationship, but the context and reality of everyday life have not yet been presented. Family correspondence gives an idea of these connections and provides a lot of new information. In the current phase of the research, we have processed part of the correspondence between Gedeon Ráday and his wife (RL C/64–8 and C/64–9) in the Ráday Archives in Budapest, while the correspondence of all members of the Ráday–Teleki family is currently being processed. The excerpts presented clarify the circumstances of Pál Teleki's death; these also provide new information on the growth of Gedeon Ráday's medals collection (which has since disappeared). One of József Teleki's letters from 1768 reveals that György Dujardin also accused Gedeon Ráday in the Dujardin trial (Gedeon Ráday's self-explanatory statement to the chancellery also survived). Finally, a letter from 1771 proves that József Teleki and Gedeon Ráday joined, through the intercession of Dániel Cornides, in the discussion on the correct reading and interpretation of *Halotti Beszéd és Könyörgés* (Funeral Discourse and Prayer), the first text written in Hungarian, discovered and published in 1770.

**Keywords:** cultural history, history of language, family correspondence, Teleki family, Ráday family.

Dunamelléki Református  
Egyházkerület Ráday Gyűjteménye  
1092 Budapest, Ráday utca 28.  
berez.agnes@rgy.hu